

Richly Gábor

A HELSINKI MAGYAR KULTURÁLIS ÉS TUDOMÁNYOS KÖZPONT TÖRTÉNETE, 1980–2020

Ráció, Bp. 2021. 388 oldal

Ma már közhelynek számít, hogy a nemzeti érdekérvényesítés, a külpolitikai célok megvalósítása során a kormányok nem mondhatnak le az úgynevezett „puha hatalom”, a kulturális diplomácia eszközrendszeréről. A magyar kormányzat e megállapítás érvényességével korán szembesült, több mint 100 évvel ezelőtt, a trianoni békekötés nyomán, ellenséges, gyanakvó országok gyűrűjében. Felismerve a kultúrában rejlő, addig kiaknázatlan lehetőségeket, egy intellektuálisan is jól végiggondolt, a korban kimondottan korszerűnek tekinthető, komplex stratégia mentén állt neki többek között a külföldi magyar kulturális hídfőállások, a Collegium Hungaricumok kiépítésének, megvetve ezzel a mai kiterjedt – 26 intézetből álló – kulturális diplomáciai intézményrendszer alapjait.

A két világháború közötti időszak kulturális diplomáciája immáron jól dokumentált, köszönhetően elsősorban Ujváry Gábor alapos kutatásainak. Kevésbé feldolgozott viszont a világháborútól a rendszerváltásig terjedő időszak, az elmúlt évtizedekről pedig még egyáltalán nem született tudományos igényű, egyben átfogó jellegű munka. Richly Gábor kötete több szempontból is figyelemre méltó. Kutatásának középpontjában egy nem stratégiai jelentőségű, közepes méretű, ám a nyelvrokonságból fakadó kölcsönös rokonszenv nyomán nagyobb figyelmet érdemlő kulturális intézet 40 éves története áll, az 1980-as alapítástól egészen 2020-ig. A helsinki kulturális intézet (Helsinki Magyar Kulturális és Tudományos Központ) múltja érdekfeszítő esettanulmány, feltérképezésével nemcsak a szélesebb értelemben vett finn–magyar kulturális kapcsolatok története bomlik ki, de a magyar kulturális diplomácia egészébe is bepillantást nyerhetünk. A szerteágazó, levéltári forrásanyagot is feldolgozó monográfia így egyszerre villant fel egy tágabb horizontot, miközben figyelme az intézeti működés ismertetésekor a legapróbb részletre is kiterjed.

A szerző jól hasznosította a helyzete kínálta előnyöket: Richly Gábor nemcsak történész, a finn–magyar kapcsolatok kutatója, de a magyar kulturális diplomáciai intézményrendszer beható ismerője, aki éveken át dolgozott a Balassi Intézet (2007 és 2016 között a magyar kulturális diplomácia központi szerve) hungarológiai részlegének vezetőjeként, majd a helsinki intézet igazgatójaként. Ahogy előnyt tudott kovácsolni abból a hiátusból is, hogy a fenntartó nem tudta megoldani az intézetek iratanyagainak rendezését, selejtezését: így a kulturális diplomataként Helsinkiben dolgozó kutató számára helyben rendelkezésére állt az intézet történetének feldolgozásához nélkülözhetetlen matéria.

A kötet szerkezete jól felépített, a szerző kronologikus rendben halad előre a témában. Az első fejezetben a finn–magyar kulturális kapcsolatokat tekinti át a helsinki intézet megalapításáig, majd áttér az intézetalapítás körülményeinek bemutatására. A 2. és 3. fejezetben a szocialista korszak utolsó évtizedeinek kultúrpolitikájába ágyazva ismerjük meg a helsinki intézet részletes történetét. A rendszerváltást követő, majd a kétezres évek kulturális diplomáciai irányváltási törekvéseit elemzi a 4. és 5. fejezet. A kötetet záró konklúziók levonása előtt a helsinki kulturális centrum történetét immáron a Balassi Intézet keretein belül működve szemlélhetjük.

A monográfiából számos érdekes részlet derül ki. Megtudhatjuk például, hogy a finn–magyar kapcsolatok egyik kiemelt időszakának a Horthy-korszak bizonyult. A reláció ápolásában hangsúlyos szerepet játszott itthon a Turul Szövetség, de a népi írók is (lásd Kodolányi János útirajzai) nagy érdeklődéssel fordultak Finnország felé. A magyar rokonszenv talán legemlékezetesebb megnyilvánulása, hogy miután 1939-ben a Szovjetunió megtámadta Finnországot, Magyarország önkéntes zászlóalj és hadfelszerelés kiküldésével, valamint humanitá-

rius segéllyel vállalt szolidaritást a honvédő finn néppel. A korszak magyarországi ideológiai megosztottsága ugyanakkor a finn viszonylatot sem hagyta érintetlenül: az urbánus értelmiség nem nagyon mutatott nyitottságot a finn kultúra iránt. 1945 után a Rákosi-rezsim pedig a finn kapcsolatok terén is tabula rasát hirdetett: a néprokonság-alapú megközelítést a sovinszta ideológia részének tekintette, így a relációra egy jó ideig a kiüresedés várt.

A finn példa kiválóan szemlélteti, hogy miként befolyásolták a kétoldalú kulturális kapcsolatokat, az intézetháló működését a kurzusváltások, az ideológiai környezet, az elvárásrendszer átalakulása. 1945 után például lehetetlenné vált az érdemi kulturális kapcsolattartás a nyugati országokkal, így a berlini, bécsi és római intézetek tudományos tevékenysége feleslegesnek bizonyult. A hírszerzés, valamint a magas rangú „elvtársak” elszállásolása mellett feladatuk a Klebelsberg Kuno által korábban kifejezetten kontraproduktívnak, károsnak ítélt propagandára, a szocialista kultúra eredményeinek népszerűsítésére korlátozódott. Intézetalapítás pedig csak a szocialista, illetve a fejlődő országokban jöhetett szóba. Iránymódosításra majd az 1960-as években kerülhetett sor, egyrészt Kádár és rezsimje nyugati elfogadottságának elősegítése, másrészt a nyugati világ technikai, ipari know-how-jának ellesése céljából. A nyitás szándéka a nyugati országok irányában felértékelte a finn reláció szerepét – Finnország volt az első nem szocialista ország, amellyel Magyarország kulturális egyezményt kötött –, ami végül az 1980-as intézetnyitáshoz vezetett.

A kötet külön erőnye a különböző korszakokban születetett kulturális diplomáciai koncepciók ismertetése. Míg az 1960-as és 1970-es években az intézetektől elsődlegesen a kulturális propagandát várták el, az 1980-as évek derekától az ideológiai kontroll ellenére az intézeti tevékenységi kör kiszélesedett, sőt megfogalmazódott egy realisztikusabb Magyarország-kép közvetítésének szándéka is. A rendszerváltás után, az 1990-es évek elején az össznemzeti, egységes magyar kultúra, a magyarsággép pozitív alakítása mellett azt is célul tűzték ki, hogy az intézetek újra tudományos műhelyként, külföldi művelődési centrumokként működjenek.

Kifejezetten tanulságosak a helsinki intézet megnyitását kísérő dilemmák (épület kiválasztása, fizikai láthatóság és célközönség kérdése, ideológiai, politikai, illetve presztízszempontok szerepe stb.) kiváltképp azért, mert ezek a megfontolások a 2010-es évek során is rendre visszaköszönek majd. A helsinki intézetet 1980-as alapításakor a finn főváros központjától viszonylag távoli munkásnegyedben helyezték el egy irodaház emeletén, a testvérpártokkal való kapcsolattartás, a propaganda- és hírszerzői tevékenység igényéhez igazodva. A rendszerváltás után, 2002-ben az intézet minden tekintetben jobb adottságokkal rendelkező épületbe költözhetett. Az új épület kiválasztása körüli megfontolások szintúgy általános érvényű kérdéseket vetettek fel. Elsődlegesen azt, hogy a költséghatékonyságot, illetve a befogadói környezet átalakulását szem előtt tartva vajon a házszerű működési forma tekintendő ideálisnak – ez rendszeres programok befogadására alkalmas színházat igényel –, vagy célszerűbb a programalkotáskor csak külső helyszínekben gondolkodó, projektszemléletű, ügynökségi (irodai) tevékenységre helyezni a hangsúlyt.

Richly a helsinki intézet történetén keresztül finoman rámutat a magyar államigazgatási környezet rezsiméken átívelő, illetve a rezsimváltásokkal is összefüggő gyengeségeire is, így például a döntések erőteljes személyfüggőségére. A fenntartó folyamatos átalakulása, a felügyelő szervezetek, főosztályok gyakori, egyes időszakokban szinte évenkénti átszervezése mellett visszatérő problémának bizonyult a hálózat finanszírozhatóságának kérdése. A forráshiány, az üzemeltetési költségek és a programok megvalósítására fordítható források közötti gyakran egészen súlyos aránytalanság, a forrásokról szóló döntések késlekedése, majd a források megkésített kihelyezése a szakmai működést, a programok tervezhetőségét sodorta veszélybe. Az alternatív megoldások, rugalmasabb, költséghatékonyabb működési formák bevezetéséről szóló gondolkodás pedig gyakran átgondolatlan, kapkodó takarékosági intézkedésekhez vezetett. Nemcsak a hálózat átstrukturálásának igénye merült fel visszatérő jelleggel, de időről időre egyes intézmények fenntar-

tásának indokolatlansága, esetleges bezárása is felvetődött. Nincs persze új a nap alatt: alig telt el néhány év az első külföldi magyar kulturális intézetek megalapítását követően, az 1930-as években intenzív polémia bontakozott ki a rendkívül költséges, ugyanakkor láthatóan „kevés hasznot hozó” Collegium Hungaricumok finanszírozásáról, fenntartásuk értelmességéről. Végül épp csak egy hajszálon múlt, hogy a magyar kormány takarékosági megfontolásokra hivatkozva a Római Magyar Akadémiának ma is otthont adó Falconieri Palotát – ez ma a legértékesebb külföldi magyar állami ingatlan – végül nem adta el az olasz államnak. Az is konstans jelenségnek tűnik, hogy a hálózat növekedése a fenti nehézségek ellenére az utóbbi évtizedekben szinte töretlenül bizonyult, az intézetalapításokkor pedig a presztízsmegfontolások rendre felülírták a költségvetési, takarékosági, fenntarthatósági szempontokat. (Ennek az ellentmondásnak a magyarázata talán abban a feszültségben keresendő, hogy míg a magyar kultúra gazdagsága, a magyar kulturális teljesítmény rendkívül sokrétű kapcsolódása az egyetemes, illetve más nemzetek kultúráihoz egy impozáns, az ország méretéből nem következően kiterjedt kulturális diplomáciai intézményrendszer kialakítását teszi indokolttá, sőt szükségessé, addig ezzel a megalapozott igénnyel az ország teherbíró képessége, gazdasági teljesítménye nem tud kiszámítható és megnyugtató módon lépést tartani.) Az elmúlt évtizedek szakmai, politikai vitáiban hasonlóképpen „örökzöld”, a kultúr-diplomáciai koncepciókban is hangsúlyosan megjelenő mozzanat a külügyi és a kulturális tárca közötti rivalizálás, amely arra a dilemmára vezethető vissza, hogy a kettő közül vajon melyik alkalmasabb gazdája a magyar kulturális diplomáciának, azaz a magyar kultúra sikeres külföldi népszerűsítése milyen optimális szervezeti háttérrel tesz szükségessé. Ez persze egy racionális polémia, hiszen mindkét tárca illetékessége vitán felül áll. Ráadásul számos releváns vetülete van: ilyen például az intézetek szakmai, költségvetési autonómiájának vagy a kulturális diplomatától elvárt emberi, szakmai kvalitásoknak, azaz a nyitottabb vagy a zártabb szemléletű kulturális diplomáciai munka preferálásának kérdése.

A helsinki intézet története tanulmányos esettanulmány tehát abból a szempontból is, hogy egy nem stratégiai, ugyanakkor mégsem jelentéktelen intézet miként állta a sarat a visszatérő finansziális nehézségek, a fenntartó- és koncepcióváltások, a befogadó közeg jelentős átalakulása közepette úgy, hogy közben a közvetítő kulturális szervezetek hanyatlása mellett egyre fontosabb szerep hárult rá.

A kötetből közeli betekintést nyerhetünk továbbá az intézet működésének kulisszatitkaiba. Richly mindent aprólékosan dokumentál: név szerint megismerjük az intézet összes munkatársát, az igazgatóktól kezdve a takarítókkal bezárólag. Rendkívül részletes leírásait olvashatjuk a konkrét, műfaji bontásban prezentált programoknak, szemléletesen érzékeltetve a tevékenységi kör bővülését, az intézeti munka komplexitását. Miközben a rendszerváltás után az intézeti munkában számos pozitív fejlemény tapasztalható (professzionálisabbá váló tevékenység, az ideológiai kötelekektől való megszabadulás, össznemzeti kultúrában való gondolkodás stb.), Richly egy negatív változásra is rámutat, jelesül annak az igényesebb elemzőmunkának az eltűnésére, amelynek keretében az intézeti munkatársakkal szemben elvárásként fogalmazódott meg, hogy terjedelmes és átfogó anyagokat készítsenek például a befogadó ország kulturális intézményrendszeréről, kultúrpolitikájáról, kultúrafinanszírozási gyakorlatáról.

Richly Gábor a helsinki intézet igazgatójaként írta meg a kulturális központ történetét feldolgozó kiváló monográfiáját. Hiányérzetem épp ezért talán csak annyiban támadt, hogy megoszthatott volna néhány személyes, akár a fenti dilemmákat illusztráló, a kötetet színesítő élményt is az intézeti munka taglalásakor. De ennek elmaradása abból a dicséretes szerénység-ből is fakadhat, hogy a szerző saját szerepét nem kívánta előtérbe tolni.

Hammerstein Judit